

Volumen 15

Història i mite de la intervenció dels jesuïtes en la independència d'Hispanoamèrica: Juan Pablo Viscardo

M. MERCÈ MONTAGUT BARBARÀ

L'obra comença amb un pròleg signat per Francesca Cantù de la Universitat de Roma. En la introducció ens parla d'aquesta important i valuosa obra del pare Batllori i en descriu les principals característiques.

En primer lloc destaca que, encara que l'autor hagi escrit sobre la història d'Hispanoamèrica, no és un americanista, i això ell mateix ho proclama. Cantù destaca que M. Batllori és nat de mare cubana i que potser per això l'atrau la història d'Amèrica i s'hi endinsa. També esmenta el fet que és descendent molt llunyà de Cristòfol Colom i el defineix com a «colombista», és a dir defensor de la teoria que diu que Colom era català, encara que ho digui molt suament. Aquest fet també és una circumstància que l'impulsa a estudiar la història d'Amèrica.

Per a ell és important l'evangelització d'Amèrica, la seva evolució i les causes que portaran a la seva independència. Però, per damunt de tot, li interessa la intervenció que hi van tenir els jesuïtes, després d'ésser expulsats del continent; com ell diu, la Companyia de Jesús com a tal no intervingué en l'emancipació de les terres d'Amèrica, però sí que hi intervingueren molts dels seus membres expulsats d'aquelles terres, entre ells Viscardo, a títol personal.

L'obra està composta de quatre parts:

1. Biografia de Juan Pablo Viscardo
2. Documents
3. *La Carta a los españoles americanos (1792, Londres, 1801)*
4. Notes crítiques

La biografia de Juan Pablo Viscardo està explicada en sis capítols. En el primer ens explica les circumstàncies de la família Viscardo quan ell neix el 26 de juny de 1748, probablement a Majes, on serà batejat el dia següent, prop d'Arequipa, al Perú. Hi ha documents, però, que diuen que va ser batejat a Pampacolta.

Més endavant ens explica l'entrada de Juan Pablo i el seu germà José Anselmo a la Companyia de Jesús, com a novicis el 1761. El 1763 ambdós germans emeten els primers vots simples, però perpetus.

El 1767, mentre eren al col·legi de Cuzco, arriba l'ordre d'estranyament a causa de la Pragmàtica de Carles III, per la qual s'expulsaven tots els jesuïtes dels dominis espanyols. Els germans Viscardo marxen cap a Lima per embarcar-se cap a Europa. Arriben primer al Puerto de Santa Maria, des d'on demanaran el rescripte de secularització i on s'estaran mesos fins que els deixin marxar cap a Itàlia.

En el segon capítol ens explica l'arribada a Itàlia, com s'instal·len a Massacarrara, i han de tornar a demanar la secularització, que els és concedida finalment. La Companyia és suprimida canònicament el 1773, amb la butlla «*Dominus ac Redemptor*» de Climent XIV.

El problema més greu amb què s'enfronten és que han de viure en la pobresa tot i ésser rics, ja que tenien possessions al Perú, les quals eren administrades per les seves tres germanes i els cunyats. La reial pragmàtica de Carles III deia que els béns dels jesuïtes que encara no haguessin renunciat en favor de la Companyia, abans de la professió solemne, contiaven essent dels seus propietaris, i aquest era el cas dels germans Viscardo i per això demanen al rei poden gaudir dels seus béns; però el 1768 el rei dicta una provisió que disposa que els béns d'aquest títol romanguessin en poder dels familiars que els seguien en l'ordre legal de successió. En aquest cas, de les germanes dels dos exjesuïtes.

Els germans Viscardo trameten una súplica al rei a través del president del Consell de Castella, Josep Pignatelli; la resposta és decebedora, el fiscal diu que la demanda no afecta als interessos i afegeix la súplica a l'expedient general de la Companyia. L'afer comença a complicar-se i mentrestant les seves germanes continuen gaudint del béns.

El 1776 mor el germà del seu pare, el sacerdot Silvestre Viscardo y Guzmán, deixant la seva quantiosa herència als dos germans, però amb la condició que si no tornaven al Perú amb capacitat d'heretar dintre dels deu anys següents, l'herència passés als familiars més propers i, mentre això no es complís, nomenava un marmessor. Per això, el 1777, els germans Viscardo tornen a enviar una súplica al rei, per tal que els dispensés la condició del retorn al Perú, i així poguessin administrar l'herència del seu oncle. La resposta triga un any i torna a ser negativa, diu que la clàusula condicional és ajustada a dret i convenient per a la família.

El 1778 fan una tercera demanda al rei, a través de l'ambaixador, marquès de Grimaldi, però no hi ha resposta. Al cap de dos anys, el 1780, Juan Pablo Viscardo fa una nova súplica, la resposta es fa esperar fins al 1783, en què una reial cèdula capacita els expulsats per a l'adquisició de les herències sota determinades condicions. Però llavors les circumstàncies havien canviat i els germans tenien noves perspectives.

El tercer capítol explica quines són aquestes circumstàncies. Juan Pablo entra en contacte amb el cònsol anglès a Liorna, John Udny, amb qui discuteixen sobre els aldarulls que hi ha hagut al Perú contra Espanya i la possibilitat de socórrer els insurgents. La revolta de Tupac Amaru ha estat sufocada i aquest ha estat ajusticiat. Després d'això Viscardo escriu una llarga carta, que és un primer esbós del que serà la «Carta als espanyols americans», al cònsol Udny on ja

planteja les seves idees i el seu projecte sobre la revolta d'Amèrica contra Espanya; llavors, li ve el pensament de posar-se al servei del rei anglès, per afavorir les revoltes i perquè Anglaterra donés suport als insurrectes. En aquesta idea s'hi barrejaven el ressentiment per la pèrdua dels béns i el problema dels criolls, els fills dels espanyols nascuts a Amèrica, els quals no podien aspirar als càrrecs de l'Estat, i que tenien dificultats en llurs negocis.

Per tot això Juan Pablo demana al cònsol britànic que li prepari el viatge a Anglaterra. Es preparen els documents, i se'ls fa viatjar amb els noms falsos, Paolo Rossi i Antonio Valesi. Arriben a Londres el 1782. De seguida entren en contacte amb el baró de Grantham al Foreign Office, on exposen les seves idees. Un any abans havia arribat amb idees semblants l'exjesuïta Juan José Godoy. Però tant els uns com l'altre arriben a Anglaterra en mals moments. És un moment crític per a la política anglesa, hi ha continus canvis de primers ministres i a més el 1783 es firma la Pau de Versalles entre França i Espanya. Els dos germans queden decebuts perquè els seus projectes d'ajudar a la revolta americana no es poden realitzar de moment. Batllori creu que durant l'estada a Anglaterra els germans Viscardo reben una pensió del govern anglès; però tot i així demanen a Lord North els «mitjans necessaris per poder tornar a llur pàtria.» Sembla que el govern anglès els devia contestar favorablement, ja que de seguida tornen a Massacarrara, i tornen a fer gestions a la cort de Madrid, per intentar un cop més recuperar els seus béns.

En aquest mateix capítol Batllori ens dona notícia d'altres exjesuïtes que també van anar a Anglaterra a presentar projectes contra Espanya. Cita els noms de Juan José Godoy, el català Lluís Vidal i Bernardo del Campo, i estudia si va ésser possible que es trobessin amb els germans Viscardo, més aviat s'inclina per pensar que no.

El capítol quart es refereix a l'estada de molts exjesuïtes espanyols o espanyols americans a Anglaterra. Anaven a la Gran Bretanya perquè era l'únic lloc on no eren perseguits per les autoritats espanyoles. El pare Batllori els anomena «pròfugs» i molts d'aquests tenien idees favorables a la independència de les colònies americanes espanyoles. Ens exposa les raons d'aquesta actitud dels pròfugs: la tradició antiabsolutista de Suárez, el xoc amb l'absolutisme borbònic, les idees de la Il·lustració, i sobretot l'esperança que amb la independència podrien tornar a les terres americanes. Ens dona una llarga llista d'exjesuïtes, entre ells Ramón de Hormaza, Ramón de Orduña, Ignacio Godoy, amic i protector de Juan Pablo Viscardo i així fins a una xifra de 2154 exjesuïtes expulsats que arribaren al Puerto de Santa Maria i després a Itàlia, i ens explica les peripècies dels més importants.

El final del capítol està dedicat a desfer el mite de la intervenció dels jesuïtes com un bloc en la independència de les terres d'Amèrica. Sí, que hi intervingueren molts dels jesuïtes expulsats, però a nom propi. Com que van ser molts els exjesuïtes que esperonaren la revolta americana, els insurrectes deien que els jesuïtes els ajudaven i per això semblava que es referien a la Companyia, quan la Companyia ja estava dissolta. Tanmateix la llegenda continuava i una figura novel·lesca, Francisco de Miranda, hi contribuï encara més. Aquest viatge per Itàlia i obtingué dues llistes amb els noms dels exjesuïtes que s'hi estaven.

El capítol cinquè està dedicat a explicar l'última part de la vida dels germans Viscardo. Instal·lats novament a Massacarrara el 1784, intenten de nou recuperar els seus béns i per això nomenen apoderat el seu cosí, el doctor Ramon Bedoya Mogrovejo, i aconseguen que el ministeri d'Índies demani al virrei del Perú que faci arribar als germans Viscardo els documents que necessiten per demanar la seva herència, però els funcionaris de les Índies són encara més lents que els de la península i l'expedient dels Viscardo continua adormit, estem ja a l'any 1785.

Mentrestant la situació dels Viscardo empitjora: José Anselmo que s'ha casat i té una filla, aquell any 1785 mor i Juan Pablo s'ha de fer càrrec de l'òrfena i de la seva mare. Això i l'enyorança constant del Perú fan que Juan Pablo multipliqui les instàncies i busqui suports a Pisa i a Florència. Aquí s'assabenta de la mort de la seva mare el 1780. Intenta també accedir a l'herència de la seva mare, però tampoc no l'aconseguirà. Desesperat intenta recuperar l'herència del seu oncle, Silvestre Viscardo, però no té el text del testament, amb la qual cosa l'expedient roman encallat. El 1788 mor Carles III i el nou rei, Carles IV, segueix la mateixa política, però així i tot Juan Pablo aixeca una súplica a la clemència del rei perquè li permeti anar al Perú amb la seva neboda, a canvi de dos projectes útils per a la monarquia (no sabem a quins projectes es referia) però el director general de temporalitats contesta que la norma de Carles III era justa i «sabia» i per això respon negativament a les peticions de Viscardo i altres exjesuïtes. Viscardo perd així tres herències; aquest fet el va portar a trencar definitivament amb el rei d'Espanya, i a dirigir els seus passos cap a Anglaterra, i a elaborar les idees que després exposaria a la «Lettre». No sabem si la va escriure a Florència on vivia o més tard a Anglaterra. Batllori comenta amb estranyesa el fet que per un cantó demani una i una altra vegada al rei d'Espanya que li permeti recuperar la seva herència i per un altre cantó estigui en contacte amb els anglesos conspirant contra Espanya, ja que Viscardo no era cap esbojarrat, més aviat era un idealista.

S'instal·la a Londres, altra vegada amb el nom de Paolo Rossi, i té contactes amb diversos departaments i secretaries, de les quals no han quedat testimonis escrit ni n'obté cap resultat; ara les circumstàncies han canviat; a causa de la Revolució Francesa, Anglaterra ja no va contra Espanya sinó que s'hi alia per anar contra els revolucionaris francesos; ja no li interessen els assumptes d'Amèrica; Viscardo de mica amb mica es va desenganyant i es desenganya del tot quan veu que no podrà publicar la «Lettre», ja que al govern anglès no li interessa publicar un document tan comprometedor, encara que secretament subvencioni el religiós espanyol. Viscardo va morir el febrer de 1798 i va deixar com a hereu l'americà Rufus King, el qual en no saber castellà va passar els papers al veneçolà Francisco de Miranda perquè les hi traduís; entre aquests papers hi ha la *Lettre aux espagnols américains*, datada el 1796, però no fou publicada fins al 1799.

Batllori ens indica que la *Lettre I* va ser escrita en francès, a Florència entre 1787 i 1791, perquè tingués una difusió més àmplia; Miranda comença a traduir-la a l'espanyol el 1800.

L'obra comença amb una llarga requisitòria contra l'acció d'Espanya a Amèrica, resumida en quatre paraules —*ingratitude, injustice, esclavage et désolation*— i exposa l'absurda idea que els conqueridors espanyols van conquerir el nou món «à leurs propres frais», sense cap recolzament de la Corona; és una idea que s'anirà repetint; després ve una exposició d'un text de Montesquieu, i la teoria que la monarquia ha esdevingut absoluta i despòtica i per això els pobles d'Amèrica no tenen altra alternativa que l'aixecament en armes, tot això en un to sublim, d'alta elevació i dignitat que fins i tot avui impressiona.

La primera edició de la Carta surt el 1801 amb el fals peu d'impremta de Filadèlfia, quan realment era de Londres. Aquest text va circular poc per Amèrica. S'enviaren exemplars a la illa de la Trinitat i a la Martinica. També es difongué a París. L'edició en castellà aparegué a Londres el 1801 amb el títol *Carta dirigida a los espanyoles americanos por uno de sus compatriotas*, i va ser distribuïda clandestinament per tota Amèrica del Sud i el primer que s'esforça a difondre-la és el mateix Miranda. Els anys següents el punt de difusió serà Edimburg, perquè llavors els governs anglès i espanyol lluitaven plegats contra Napoleó i naturalment no era prudent que sortís de Londres una publicació com aquella.

La Universitat d'Edimburg era un dels centres europeus de nivell cultural més alt. El motor era una publicació cabdal, *The Edinburgh Review* i Miranda publicà en aquesta publicació una àmplia ressenya sobre la «Carta». En els anys decisius per a la independència d'Amèrica la difusió i glòria de l'obra de Viscardo arriben al punt més àlgid.

En el capítol setè, al qual Miquel Batllori dóna el nom d'epíleg, exposa de manera clara la seva teoria: els jesuïtes cooperaren en la creació de la consciència nacional americana i aquesta és la seva intervenció en la història de la independència americana.

La segona part del llibre està dedicat a la reproducció dels documents que ha pogut trobar i que demostren el que ell explica. A continuació faig una relació dels documents més importants i les dates en què foren escrits.

Partida de baptisme de Juan Pablo Viscardo, a Pampacolca, 27 de juny de 1748.

Catàleg d'Archimbaud, amb la llista de tots els jesuïtes i estudiants que hi havia al col·legi de Cuzco.

Petició i Rescripte de dimissió de Juan Pablo, Puerto de Santa Maria, 1768, Roma, 1769.

Sol·licitud per romandre al Genovesat fins que obtinguin la dispensa dels vots pel Sant Pare, on s'inclou la llista de tots els jesuïtes que estaven al Puerto de Santa Maria. Remissió del document anterior a Roma. 1769

Acta de baptisme de Maria Anna Rosa, filla de José Anselmo, a Massacarrara, 1781

Petició dels germans Viscardo al comte de Fuentes, per al cobrament dels fruits anuals de la seva herència del Perú, 1773.

Diverses peticions dirigides al comte de Floridablanca, per la mateixa raó. Trasllat de la petició al Consell Extraordinari i resposta del Fiscal, 1773.

Petició a Carles III a través del Consell Extraordinari perquè dispensi la condició testamentària imposada pel seu oncle Silvestre Viscardo, 1777.

Resposta negativa del comte de Campomanes, 1778.

Sol·licitud a l'ambaixador Grimaldi perquè el Consell Extraordinari obligui les seves germanes a enviar-los els fruits de l'herència, 1788. Acompanyada d'altres documents sobre el mateix tema.

Nova demanda de Juan Pablo a l'ambaixador Grimaldi per atènyer la dispensa de la condició del testament del seu oncle Silvestre Viscardo, 1780. Tramesa de la petició a les autoritats espanyoles.

J.P. Viscardo envia diverses notícies de la revolta de Tupac Amaru al cònsol anglès John Udny, 1781, en italià. Hi afegeix una llarga nota en anglès que és despatxada a Londres.

Viscardo proposa a John Udny que el govern britànic ajudi Tupac Amaru i s'ofereix per prendre part en l'expedició, setembre de 1781.

Confidències rebudes per Viscardo sobre les turbulències de Veneçuela i del Nuevo Reino, octubre de 1781.

J.P. Viscardo copia una confidència de J. Udny, 1781.

L'abate Mortier, secretari del duc de Mòdena recomana al comte de Campomanes la instància de J.A. i J.P. Viscardo sobre les herències de llur pare i oncle, 1782. Segueix un memorial dels germans Viscardo adjunt al document anterior.

Horace Mann recomana al secretari del Foreign Office els plans de J.P. Viscardo, 1782. Informe de Horace Mann avisant que els germans Viscardo marxen cap a Londres, 1782.

Després vénen una sèrie de documents en anglès, que ens informen de l'estada a Londres dels germans Viscardo amb els noms de Paolo Rossi i Antonio Valesi, i que són rebuts pel secretari del Foreign Office, 1782.

Els germans Viscardo demanen un subsidi a Lord North per poder tornar a la seva pàtria, 1783.

En la mateixa data demanen al subsecretari d'Estat que els faciliti mitjans per poder tornar al Perú via Jamaica.

J.P. Viscardo sol·licita que el representant anglès a Florència interessi el d'Espanya sobre aquest viatge.

Una altra carta de Juan Pablo sobre l'oportunitat per provocar un alçament al Perú.

Declaració de manca de recursos i demanda per poder tornar a Itàlia, 1784.

Els germans Viscardo imploren al comte de Campomanes sobre les seves herències, maig de 1784. Una memòria adjunta. El fiscal informa que l'afer ha de passar al Ministeri d'Índies, 1784.

L'expedient és enviat al Ministeri d'Índies, març de 1785. Document de la Direcció general de Temporalitats a la junta del Perú perquè precisi els béns dels germans Viscardo. Diversos documents sobre la tramitació de l'expedient, tramesa al Perú i les diverses fases de la tramitació a Madrid i al Perú, 1785.

Carta de J. P. Viscardo a Juan Manuel Zepeda sobre l'assemblea de bisbes de Toscana, 1787.

Demanda de Juan Pablo, en nom seu i de la seva neboda Mariana Rosa, d'un defensor seu a Madrid i un altre a Arequipa, 1787. També una súplica sobre les herències del seu pare i de la seva mare, Manuela de Zea, 1787.

Tramitació a Madrid de l'expedient, 1788.

Reial ordre del Ministre d'Índies al virrei del Perú perquè remeti les rendes a Juan Pablo i a la seva neboda, 1788. Una sèrie de documents dels tràmits a Madrid per fer avançar l'afer. A l'octubre el virrei del Perú parla de la inutilitat de les providències sobre els béns dels Viscardo.

Diversos documents sobre l'herència de Silvestre Viscardo; totes les peticions són infructuoses, 1789.

Peticions d'altres exjesuïtes per poder tornar a les Índies i la resposta del director general de Temporalitats denegant qualsevol mena de permís per tornar a les Índies. 1789. Els tràmits fets a Madrid d'aquestes sol·licituds.

Carta per a Juan Pablo Viscardo enviada pel secretari d'Estat anglès invitant-lo a tornar a Londres, 1790. Diverses cartes entre el cònsol britànic de Liorna i altres ministres anglesos.

«Projet pour rendre l'Amérique Espagnole Independante», 1790 i altres documents sobre el mateix tema. J.P. Viscardo reclama aquests escrits al cònsol britànic a Florència, 1791. Hi ha tota una correspondència entre Viscardo i el cònsol britànic Hervey, 1792.

Més textos sobre l'estat de l'Amèrica Espanyola i dels mitjans per arribar a la independència, 1792.

Informe de Viscardo sobre Espanya, Amèrica i Anglaterra; és un llarg informe de diverses pàgines, 1793.

Projecte d'una pau internacional basada en la independència d'Amèrica, també de diverses pàgines d'extensió, 1795

Escrit de Viscardo al subsecretari d'Estat britànic on li comunica les impressions favorables sobre la independència d'Amèrica, 1797

Escrit sobre «le bonheur du siècle prochain», 1799, quan Amèrica sigui independent.

«Notice historique sur le general Miranda...» Diverses pàgines, 1800.

Pedro José Caro informa al ministre d'Estat dels maneigs del general Miranda, 1800. Més documents enviats el ministre d'Estat, entre ells un de remès per l'exjesuïta Javier Clavigero a Viscardo, 1801.

Memorial de Tomàs de la Torre al rei informant d'un complot a Londres per a la independència de Mèxic, 1801.

Diversos avisos de Miguel Herrera al capità general de Caracas sobre projectes de Miranda i de la tramesa de la «Carta» a la Trinidad, 1803. Un altre escrit sobre el mateix tema el 1804.

Escrit sobre la *Lettre aux espagnols américains*, de James Mill i F. de Miranda, Edingurgh, 1809.

Censura i condemna de la «Carta» de Viscardo per la Inquisició de Mèxic, 1810. Hi ha més d'un document sobre aquest tema.

Els Guadalupes de la Ciutat de Mèxic envien a Morelos un exemplar de la «Carta» de Viscardo, 1812.

Però el document més important és la transcripció de la «**Carta dirigida a los españoles americanos**», traduïda al castellà per Francisco de Miranda, datada el 1792, publicada a Londres el 1801.

La «Carta» conté una primera part destinada explicar la història de la colonització espanyola d'Amèrica, on retreu totes les injustícies i ignomínies que van fer els espanyols en aquelles terres, amb unes interpretacions si més no discutibles, exposa els greuges, idees que ja s'han exposat abans i altres com les següents: la discriminació dels anomenats «criollos», que no tenien accés als càrrecs de l'Estat, la política comercial desastrosa per als americans, ja que els espanyols s'enduien les riqueses d'Amèrica, el poder despòtic, el tracte humiliant als espanyols americans, les crueltats, etc...

A la segona part diu «Seria una blasfemia el imaginar que el Supremo Bienhechor de los hombres haya permitido el descubrimiento del nuevo mundo para que un corto número de *pícaros imbéciles* fuesen siempre dueños de desolarle y de tener el placer atroz de despojar a millones de hombres...de los derechos esenciales recibidos de su mano divina» Després posa d'exemple dels colons de l'Amèrica del Nord, que ja s'havien separat de la Gran Bretanya.

Després l'exhortació als americans perquè surtin de l'apatia i lluitin per la seva llibertat, que el triomf serà complet i costarà molt poc a la humanitat, i al final acaba amb un prec a Déu perquè hagi arribat ja el dia de fer real aquesta llibertat. «Plug(u)iese a Dios, que este dia, el más dichoso que habrá amanecido jamás...que llegue sin dilación!».

Al final del llibre hi ha una recopilació de les obres del mateix Miquel Batllori sobre el tema de la independència d'Amèrica i sobre Viscardo, entre elles el primer estudi fet l'any 1953, «El abate Viscardo.» Aquest text va ser discutit en el seu moment per l'animadversió, suposada, de l'autor per la figura de Viscardo.

També parla de l'edició de l'obra de Viscardo:

Juan Pablo VISCARDO, *Obra completa*, prólogo de Luís Alberto Sánchez, Ediciones del centenario, «Biblioteca Clásicos del Perú», Lima 1988.

Hi ha també el pròleg que l'autor va fer de l'obra «Bolívar, il pensiero politico dell'Indipendenza ispano-americana e la Santa Sede» d'Alberto Filippi, Edizioni Scientifiche Italiane, Nàpols, 1997.

En definitiva el que Miquel Batllori deixa clar és que els exjesuïtes cooperaren en la creació de la consciència nacional americana i aquesta és la seva intervenció en la història de la independència d'Hispanoamèrica.